

*ՈՒՂԵԳՐԱԿԱՆ ԵՐԿՈՒ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ՝ ՆՎԻՐՎԱԾ
ՍՐԲԱԼՈՒՅՍ ՄՅՈՒՌՈՆԻ ՕՐՀՆՈՒԹՅԱՆԸ*

ԿԻՐԱԿՈՍ ՂԱԶԱՆՉՅԱՆ

ՈՒԽՏԱՎՈՐԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐ ՆԱՄԱԿ Զ.¹

ԷԶՄԻԱԾԻՆ, ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

1868, հոկտեմբեր

Աշնան միջին ամիսն եմք և օդերու յարմար ժամանակում. հովեր փչում են անուշիկ և զով: Առաւօտեան արեւու ճառագայթ սփռեր է իր լոյս, գոյն և ջերմութիւն ի վերայ խորհրդաւոր դաշտին Եղիվարդի, Մուղնի, Օշական, Աշտարակ, Վաղարշապատ և այլ գիւղերի, հաւք և թռչունք երգում են քաղցրիկ բնական նուագարանով, վճիտ առուակներ հոսում և կարկաչում են և օձապտոյտ գնում են:

Այգեաց և պարտիզաց ծառեր, տունկեր, ծաղիկներ և խոտեր փայլում են գոյնզգոյն և գիշերային ցօղերու մարգարտանման հատիկներ բերում են ի տես: Ոչխարներ, գառներ և այլ կենդանիք մայրում են գնալ արածիլ դաշտեր և ձորեր, հովիւք և հովուուհիք փչում են իրենց սրինգներ:

Մեր կարաւան յետ երկարօրեայ յոգնութեան՝ կը տեսնէ Էջմիածնի գմբէթներ դաշտի մէջ փայլած. ի՞նչ ուրախութիւն: Ոմանք կը խաչակնքեն զուարթ և ջերմեռանդ երեսով, ոմանք երգում են եկեղեցւոյ անուշիկ երգեր: Վերջապէս խիստ զուարթ կերպիւ կը հասնիմք այն աղբիւր, և հանգիստ կառնէ կարաւան, ուրկից կերևի ամբողջ դաշտն Էջմիածնի և Վաղարշապատի:

Ի Կարին միացած էին մեզ Տիգրանակերտի, Քարբերդի և Էրզրումի ուխտաւորք ևս. մեր թիւ կը հասնէր 80ի, ջորեպանք և *գլավուդ* 100ի մօտ:

Քարբերդցի Եագուպեանի հետ յառաջացանք կարաւանի օթեան ճարելու համար, վասն զի լսած էինք ուխտաւորաց բազմութիւնը, վանուց հիւրանոցներ և վրաններ լցուիլը, և Վաղարշապատի շատ մը տուններու վարձու բռնուիլը:

Հասանք ի Ս. Էջմիածին սեպտեմբեր 23ին՝ Վարագայ Խաչի պահոց երեքշաբթի օրն. (Ս. Միւռնի օրհնութիւն պիտի կատարուէր կիրակէ օր): Ահա ինչ կը տեսնեմք. բազմութիւն ուխտաւորաց եկեալ շատ մը քաղաքներէ, Պարսկաստանէ, Ռուսիայէ և Թուրքիայէ. լցուած էր բոլոր սենեակները և վանուց կողմէ պատրաստեալ վրանները:

Գտանք հիւրընկալ Ներսէս վարդապետը և խնդրեցինք բնակարան, և առինք «*եղբայրք, չի մնաց*» պատասխանը, յաւելցնելով, թէ ուշացել էք և պէտք է երկու պզտիկ

¹ Հրատարակվում է ըստ **Կիրակոս Ղազանչյան**, Ուղեգրական նամակներ, Կ. Պոլիս, 1869 թ., էջ 68-82: Հեղինակը 1868 թ. արևմտահայ ուխտավորների մի խմբի հետ Ս. Էջմիածին է եկել՝ ներկա լինելու Գևորգ Դ Կաթողիկոսի (կթղ. 1866-1882 թթ.) կատարած մյուռնօրհնությանը [հրտ.]:

խուցով գոհանաք: Մուր, խոնաւ և փոքր էին և հազիւ կը բաւէր մեր կարաւանի գոյքերը լեցնելու:

Բախտը կամ ուխտաւորաց ջերմեռանդութիւնը օգնելով, պատեհ հանդիպմամբ ներկայացանք Վեհ. Ս. Կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց Գեորգ Դի ի գաւիթ եկեղեցւոյն, ուրկից կանցնէր բազմութեամբ:

Նորին Վեհափառութիւնը, լսելով հեռաւոր երկիրներէ և Թուրքիոյ ներսերէ այս-քան ուխտաւոր գալը, շատ ուրախ եղաւ, և Օսմանեանց վրայ յատուկ խնամք ունենալով՝ իսկոյն հրամայեց հիւրընկալ Հայր Սուրբին պարպել Ճեմարանը, մէկ կողմը յատկացնել Կարնեցոց և Երիզացոց, միւս կողմը Քարբերդցոց և Տիգրանակերտցոց². անմիջապէս կատարեցաւ հրաման Վեհափառի, և կարաւանը ուրախութեամբ տեղաւորեցաւ: Դպրոցի մահճակալներն ալ յատկացաւ ուխտաւորաց³: Ուխտաւորաց բազմութիւնը արդէն խոնեալ էր, որոց թիւը մինչև 30.000ի կը հասնէր: Այս թուոյն ենթակայ չէ Ռուսիոյ մի վաշտ զօրքը, պաշտօնեայնէր, միաբանութիւն վանուց, Վաղարշապատի 1000 տուն երկրագործ հայեր և շրջակայ գիւղօրէից պարսիկներ, հայեր և առևտրական գործով գալողներ:

...Ս. Միւռնի օրհնութիւնն սկսած էր Վարազայ Խաչի կիրակիէն 40 օր յառաջ, որ ամեն ժամերգութենէ վերջ կը կարդան, շաբաթ օրը կատարեցաւ Վեհափառի տօնախմբութեան հանդէսը խիստ շքեղ կերպիւ, գիշերը՝ հրախաղութիւն և այլն: Վեհափառը եկեղեցիէն ելլելուն բոլոր զօրքեր բարնի կայնած, նուագարանք, երգեր և ճառեր կը յաջորդէին, կեցցէներու ձայներ և *հուրբան*ներ օղը կը թնդացնէին:

Կիւրակէ առաւօտ եկեղեցւոյ ժամերգութիւնը լրացաւ սովորապէս մինչև «*Հայր մերն*» «Խորհուրդ խորհին», և եկեղեցին աւարտեցաւ. յայտարարեցին թէ մէկ ժամ վերջ⁴ պիտի սկսի Պատարագը և Միւռնի օրհնութիւնը:

Կէս ժամ վերջ ուխտաւորք խոնած էին եկեղեցւոյ գաւիթը, տանիքները և այլուր: Զօրքեր շարուած էին հրացան ի ձեռին բարնի: Ահա երևեցաւ Վեհափառ Հայրապետն զգեստաւորեալ թանկագին կերպասիւք, և ընդ նորա զգեստաւորեալ երկոտասան եպիսկոպոսունք ծանրագին զգեստներով, թագերով և գաւազաններով:

Վեհափառի գլխին կար մի ամպհովանի զարդարուն, որ բոնած էին չորս յատուկ անձինք՝ երգելով մտան յեկեղեցի. Վեհափառը պատարագիչ էր: Ահա սկսաւ Պատարագի խորհուրդը. 12 եպիսկոպոսունք ունէին ի ձեռին Ս. Մասունքներ և Միւռնի աղանակերպ անօթը և ծաղկանց հիւթը:

Պատարագը սկսեց խիստ շքեղ և բացառիկ հանդիսով. բոլոր վարդապետք և քահանայք, դպիրք և այլ եպիսկոպոսունք զգեստաւորեալ էին եկեղեցական շքեղ հա-

² Բոլոր ներկայ գտնուողք ծիծաղեցան, երբ Վեհափառը հրաման ըրաւ հիւրընկալ Հայր Սուրբին, որ իր սենեակը պարպէ և յատկացնէ մեզի, և ինք հիւր ըլլայ Աբէլ Սրբազանին իբր պատիժ Օսմանցոց յարգ չի տալուն համար. քիչ մը վերջ բազմեցանք ընդարձակ և կահաւորեալ սենեակը:

³ Վեհափառը ամեն պարագայի մէջ կը նախադասէր Օսմանեան հայերը, որոյ շնորհիւ վայելեցինք հանգստութիւն և ամեն կերպ դիւրութիւն: Միաբանութիւնն ալ յատուկ յարգանք կը տաճէր օսմանցի հայերուն նկատմամբ:

⁴ Աթոռի սովորութիւն է հանդիսաւոր օրեր առաւօտեան ժամերգութիւնը և Պատարագի արարողութիւնը զատել և երկուքի մէջ մէկ ժամ միջոց տալ (թէ խմելու և նախաճաշ ընելու):

մագգեստներով: Բոլոր խորաններ զարդարեալ էին խաչերով, Աւետարաններով և ծաղիկներով. եկեղեցւոյ բիւրեղեայ բոլոր ջահեր և արծաթեայ կանթեղք լուսափայլ անսման տեսարանով:

Զօրաց սպաներ հագած էին մեծ համագգեստներ, և զօրքեր նոր զգեստներով, կարգ կարգ բաժնուած էր եկեղեցւոյ մէջ տեղեր, դուռներ, գաւիթներ և վանքի բոլոր շէնքերու կարգեր և պարսպաց դուռները: Պատարագը լրանալու մօտ Առաքելոցի աւտեն սկսեց Վեհափառ պատարագիչը բարձր ձայնիւ **ևս առաւել ամենողորմած կայսրն ամենայն Ռուսաց** և այլ տիտղոսներով, և ապա թագուհին և գահաժառանգը և այլ կայսերագունս յիշատակել⁵:

Վեհափառը խօսեց կարճ և ազդու մի քարոզ, օրհնեց կայսրութիւնն Ռուսիոյ և Օսմանեան, օրհնեց ազգը, Եկեղեցին, միաբանութիւնը, ուխտաւորները, դրուատեց օսմանցի հայոց հեռաւոր երկիրներէ ջերմեռանդութեամբ եկած ըլլալին. համառօտի բացատրեց Միւռնի արարողութիւնը և ո՛ր թուականէն սկսիլը, և կրկին օրհնութեամբ վերջացուց: Ապա սկսեց Միւռնի օրհնութիւնը⁶ և լրացաւ չորս ժամէն (Պատարագի սկիզբէն մինչև ցաւարտ):

Ի համբոյր ուխտաւորաց դրուած էր տօնի օրէն յառաջ և վերջը Միւռնի խալկինը որ ուխտաւորք կը համբուրէին: Կիրակէն լմնցաւ. երկուշաբթի առաւօտէն ուխտաւորք սկսան վերադառնալ, մինչև երեք օր համարէ, թէ ուխտաւոր չէր մնացած: Նոյնպէս վերադարձաւ մեր կարաւան և մեք մնացինք մի քանի օր, քանզի բազմութեան մէջ չունէինք դիւրութիւն ամեն կողմ պտըտելու, վանուց և շրջակայից առարկայք տեսնելու:

Յայնժամ ազատ կերպիւ տեսանք վանքի բոլոր շէնքերը, եկեղեցւոյ անօթները և զարդերը, գիրքերը, մօտակայ երեք վանքերը, շիրիմները, Վաղարշապատ գիւղը և եկեղեցին, մեծ անտառը, մօտակայ մի քանի գիւղերը և այլն:

Սոյն հանդիսի ներկայ էին Տ. Մկրտիչ վարդապետ Խրիմեան և Երեմիա վարդապետ, որք եկած էին եպիսկոպոսութեան բարձր աստիճան ընդունելու: Մեք շատ կը փափաքէինք տեսնել նաև ձեռնադրութեան հանդէսը, մանաւանդ Հայրիկի ձեռնադրութիւնը, դժբաղդաբար չլրացաւ մեր փափաք⁷ և մեք վերադարձանք ի Կիւմրի:

...Մեք վայելեցինք համակրութիւն Վեհափառից և միաբանութիւնից, ի մասնաւորի Ս. Աբել և Պետրոս եպիսկոպոսներից, հիւրընկալ Ներսէս վարդապետից (այժմ եպիսկո-

⁵ Ռուսահայոց եկեղեցիներում կայ մի տպեալ թուղթ, որ կը մնայ խորհրդատետրի մէջ. պատարագիչ վարդապետ կամ քահանայ նախ պարտի յիշել կայսրն, կայսրուհին և կայսերագունք և ապա Կաթողիկոսը, որոյ կը հետևին նաև դպիրք:

⁶ Միւռնի օրհնութիւնը 40 օր կը տևէ. 39 օր առաւօտներ եպիսկոպոսունք և քահանայք կը կարդան Մարգարէից, Առաքելոց թուղթերը, Աւետարան, Նարեկ, Շարական, Մաղմուս, Մաղթանք և այլն, որ մէն մի օր կը տևէ մի ժամ. 40րդ օրը կը լրանայ, և կը նմանի Ծննդեան տօնի առաւօտ (յետ ի ջրօրհնէք) ի արարողութեան, «Առաքելոց աղանդ» ըսելով հին Միւռնը կը լեցնէ Վեհափառ պատարագիչը՝ պատրաստ խալկինի մէջ և ապա խալկինի բերանը կը գոցուի:

⁷ Վեհափառը ճաշի մը ատեն յայտարարեց իր յոգնած ըլլալը, և հազիւ 20-25 օրէն կրնալ ձեռնադրելը: Հայրիկը մեզ ըսաւ, թէ «մի սպասէք»: Զմբան մոտենալը և ճանապարհներու երկիւղը, Վեհափառի յոգնութիւնը, զրկեցին զմեզ մի այդպիսի շքեղ հանդէս տեսնելու:

պոս):

Տեսանք Ռուսիայի 30-40 քաղաքներէ շատ հայեր, որոնց մէջ կային բարձր դիրքի տէր անձինք, ուսումնականք, վաճառականք, որ խիստ կը յարգէին թրքահայերը:

Տեսանք Նիկոլ իշխանը, Տփլիսի փոխարքային տեղապահը, որ եկաւ Էջմիածին շատ **սանսանաթով**⁸, գնաց եկեղեցի և անտի Վեհարան մեկնեցաւ մէկ ժամէն: Տեսանք կայսերական գերդաստանէ մի դշխոյ, որ գալով՝ գնաց եկեղեցի և անտի Վեհարան, ապա շրջեցաւ կրկին վանուց շատ կողմերը, ջերմեռանդութեամբ համբուրեց սրբոց նշխարքը, և երկու ժամէն մեկնեցաւ: Տեսանք Խրիմեան Հայրիկը, Երեմիա վարդապետը, Պոլսեցի Րէիսեան Մկրտիչ պէր, և այլ շատ ազգայինք զանազան տեղերէ: տեսանք առարկաներ, նոր տեսակ ծառեր, պտուղներ, սիրամարգ, բրինձի մշակութիւն և այլն, տեսանք Երևանը, Վաղարշապատը, Օշականը, Աշտարակը, Մուղնին և այլ նշանաւոր գիւղեր, տեսանք Ս. Էջմիածինը և շատ ուրիշ վանքեր, տեսանք Կաթողիկոսաց շիրիմներ, ոմանք գմբէթաձև, ոմանք գրքաձեւ, կերպ կերպ արձանագրութեամբ: Ամենէն պարզն է Ներսէս Ե.ի գերեզմանը, հրապուրիչ և խորհրդաւոր⁹: Տեսանք, շրջեցանք, վայելեցինք, ուխտեցինք, վերջապէս դարձանք գոհ և ուրախ սրտիւ: Կը փափաքիմ, սիրելի ընթերցողք, որ դուք ալ պատեհութիւն ունենաք վայելելու մի այսպիսի Ս. Աթոռի տեսութիւն, որ լի է բազում հին և նոր յիշատակներով, որոնց նկարագրութիւնը պէտք է լեցունէ ամբողջ հատորներ¹⁰, մենք հազիւ կրցինք գրել այսքան մը և անցանք ի Կիւմրի, որ է Աղէքսանդրապոլ:

*Հրատարակության պատրաստեց
Վանուհի Եղիշյանը*

⁸ Ռուսահայք սալթանաթ բառի տեղ կը գործածեն սանսանաթ, այսինքն շքեղութիւն:

⁹ Բոլոր ուխտատուք կզմայլէին այս գերեզմանին, որ Էջմիածնի եկեղեցւոյն գաւիթն է, և է մի պարզ մարմարիոն, որ պիտի պատմեմ նորին կենսագրութեան մէջ:

¹⁰ Անշուշտ, հատորներ կը լեցունէ, եթէ պէտք ըլլայ գրել վանից պիւտճէն, նիւթական ելումուտ, վարժարանաց և ուսումնարանի ծրագիր, աշակերտաց թիւ և ուսման եղանակ, թանգարանի և մատենադարանի հին գրեանց ցանկեր, արձանագրութիւնք, յիշատակարաններ, միաբանութեան դրութիւն, Պալաժէնեայի թարգմանութիւն, վանուց նիւթական և նուիրական հարստութիւն, Օսմանեան սուլթաններու և այլ կառավարութեանց ֆերմաններ և այլն: